

Mariusz LAMPRECHT

UBÓSTWO W ŁODZI UJĘCIE PRZESTRZENNE

4

Dr Mariusz Lamprecht – *Uniwersytet Łódzki*

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej

Zakład Fizjografii i Planowania Przestrzennego

ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź

e-mail: mariusz.lamprecht@geo.uni.lodz.pl

ZARYS TREŚCI: Artykuł poświęcony jest przestrzennemu wymiarowi ubóstwa w Łodzi. Podstawą przeprowadzonych analiz są dane Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Łodzi, zawierające informacje o rozmieszczeniu zasiłkobiorców, zagregowane przestrzennie do poziomu kwartałów. Zmienność przestrzenną poziomu ubóstwa badano za pomocą wskaźnika lokalizacji oraz lokalnej statystyki Morana (LISA). Wyniki badań pozwoliły wskazać wyraźny wzorec przestrzenny manifestujący się w postaci podwyższonego poziomu ubóstwa w centrum Łodzi. Wyróżniono także szereg klastrów, tj. skorelowanych przestrzennie kwartałów o wysokim udziale zasiłkobiorców oraz towarzyszące im obszary wysokich kontrastów analizowanego zjawiska.

SŁOWA KLUCZOWE: bieda, wskaźnik lokalizacji, autokorelacja przestrzenna, Łódź.

URBAN POVERTY IN ŁÓDŹ – A BLOCK-LEVEL ANALYSIS

ABSTRACT: The article is devoted to the spatial dimension of poverty in Łódź. The analyses are based on the data of the Municipal Social Welfare Centre in Łódź, containing information on the distribution of benefit recipients, spatially aggregated to the level of quarters. The spatial variability of the poverty level was studied using the location index and the local Moran statistics (LISA). The results of the research made it possible to indicate a clear spatial pattern manifested in the form of an increased level of poverty in the centre of Łódź. A number of clusters were also distinguished, i.e. spatially correlated quarters with a high percentage of benefit recipients and the accompanying areas of high contrasts of the analysed phenomenon.

KEYWORDS: poverty, location indicator, spatial autocorrelation, Łódź.

4.1. Wprowadzenie

Zjawisko ubóstwa miejskiego od wielu lat jest jednym z ważnych problemów polityki społecznej miast świata zachodu (Węclawowicz 2001). Bieda jest przejawem nierówności społecznych, kluczowego problemu miast dużych, które są najbardziej podatne na zmiany w stratyfikacji społecznej (Lisowski 2001). Biedę w ujęciu ogólnym rozumie się jako stan deprywacji, tj. brak możliwości zaspokojenia potrzeb ludzkich, materialnych, edukacyjnych. Może ona wpływać na poziom wykluczenia społecznego oraz ograniczać dostęp do praw o charakterze obywatelskim (GUS 2013; Mausom, Choudhary 2015). Bieda jest zaprzeczeniem wyborów i możliwości, naruszeniem ludzkiej godności, prowadzi do niepewności funkcjonowania, bezsilności i wykluczenia jednostek, gospodarstw domowych i społeczności. Oznacza także podatność na przemoc i życie w środowiskach marginalnych i niestabilnych (ONZ 1998).

Ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym, o złożonych przyczynach i różnorodnych obliczach. Dotyka ono zarówno jednostek, jak i społeczeństw, może mieć wymiar subiektywny i obiektywny, demograficzny, polityczny, prawny, zdrowotny, edukacyjny, kulturowy i etyczny (Zalewska 1997). Zjawisko ubóstwa może być postrzegane z perspektywy czasu (np. bieda trwała, bieda krótkoterminowa), postaw i zachowań (np. odmiennych od norm społecznych) oraz z perspektywy przestrzeni. W tym ostatnim przypadku bieda zazwyczaj jest opisywana w kategoriach sąsiedztw i ich cech (*neighborhood poverty*), tj. przestrzennie zdefiniowanych obszarów ubóstwa, zwykle charakteryzujących się zniszczonymi zasobami mieszkaniowymi, wysokim poziomem bezrobocia mieszkańców i innymi problemami społecznymi (Jargowsky, Bane 1990).

Koncentracja osób ubogich przejawia się w postaci tzw. enklaw biedy (*pockets of poverty*) kształtujących się w procesach segregacji przestrzennej, z czasem mogących prowadzić nawet do separacji przestrzennej ich mieszkańców, tj. ograniczenia interakcji społecznych do osób o podobnym statusie materialnym i podobnych strategiach przetrwania (Warzywoda-Kruszyńska 2001; Warf 2006; Gregory i in. 2009). Enklawy takie często określane są jako getta: wewnątrzmięskie sąsiedztwa, gęsto zaludnione, ze zniszczonymi zasobami mieszkaniowymi, pozbawione pozytywnych wzorców awansu społecznego, względnie homogeniczne pod względem statusu mieszkańców itd. (Lynn, McGeary 1990; Warzywoda-Kruszyńska 1999; Szczepański, Ślęzak-Tazbir 2007; szersze rozważania nad pojęciem enklawy odnaleźć można w pracy: Warzywoda-Kruszyńska, Jankowski 2013).

Celem prezentowanych badań jest rozpoznanie przestrzennego rozkładu osób ubogich w Łodzi, tj. osób uprawnionych na podstawie kryterium dochodowego do otrzymywania zasiłków. Punktem wyjścia prezentowanych badań jest zatem ujęcie ekonomiczne, w którym jednym z podstawowych kryteriów wyznaczania

i definiowania poziomu ubóstwa są dochody pieniężne gospodarstw domowych (Panek i in. 1999). To z kolei jest podstawą do udzielania pomocy instytucjonalnej, która ma przyczyniać się do redukcji skali i zasięgu ubóstwa (*Informacja...* 2016). Analizy oparte zostały o dane Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Łodzi zawierające informacje o ogóle zasiłków przyznanych mieszkańcom Łodzi w 2015 roku¹. Badaniami objęto zbiór zarejestrowanych zasiłkobiorców pomocy społecznej. W analizach uwzględniono osoby pobierające zasiłki stałe, okresowe, celowe oraz na dożywianie. Uzyskany przestrzenny rozkład zasiłkobiorców należy uznać za jedną z kilku możliwych reprezentacji zjawiska ubóstwa w Łodzi. Nie uwzględnia ona bowiem członków gospodarstw domowych zasiłkobiorców, którzy także mogą zostać zaliczeni do grona osób ubogich. Przedstawiony w dalszej części obraz jest odzwierciedleniem sytuacji z 2015 roku, a więc sprzed przesiedleń mieszkańców Łodzi w związku z rozpoczęciem prac w ramach rewitalizacji obszarowej miasta.

Analizowane dane zostały udostępnione przez MOPS na potrzeby pracy magisterskiej pt. *Zagospodarowanie wybranych enklaw biedy w Łodzi* (Modrzejewska 2017). Za ich przekazanie dziękuję Autorce pracy, Sylwii Modrzejewskiej.

4.2. Ubóstwo wielkomiejskie. Kontekst Łodzi

Konkurowanie o najkorzystniejszą lokalizację w przestrzeni w procesie przestrzennego i ludnościowego rozwoju miast prowadzi do różnicowania się struktury społecznej ich mieszkańców. Rozpoznanie tego mechanizmu stało się jednym z celów badań nad powstawaniem, utrzymywaniem lub zanikaniem przestrzennego zróżnicowania zbiorowości mieszkańców, m.in. pod względem dochodu, wykształcenia, pozycji zawodowej, typu i jakości zasiedlanej zabudowy mieszkalnej (Majer 2004).

W myśl tzw. szkoły chicagowskiej, awans społeczny powiązany jest z położeniem w przestrzeni miasta, które kształtowane jest przez opisywane na gruncie ekologicznej koncepcje konkurencji, dominacji, inwazji i sukcesji (Pióro 1962; Rykiel 1999; Hannerz 2006). Wyniki badań prowadzonych w I połowie XIX wieku wskazywały, iż ludność uboga koncentrowała się przede wszystkim w zdekapitalizowanych i ekonomicznie zmarginalizowanych centralnych dzielnicach miast. Szkoła chicagowska kształtowała się w mieście, które przeżywało niezwykle dynamiczny rozwój ludnościowy i ekonomiczny, co uruchamiało analizowane przez jej badaczy procesy przestrzenne. Jednak nie tylko w miastach o tak dużej dynamice, ale i w ośrodkach znacznie bardziej stabilnych gospodarczo i ludnościowo,

---

¹ Miesięczne kryteria dochodowe dla zasiłków stałych, okresowych oraz celowych w 2015 roku wynosiły: 477,00 zł dla osoby samotnie gospodarującej lub 351,00 zł na osobę w rodzinie, a w przypadku zasiłku na zakup żywności był to dochód 715,50 zł dla osób samotnych oraz 526,50 zł na osobę w przypadku rodzin (<http://kadry.infor.pl>).

funkcjonujących w rozwiniętym kapitalizmie, dochodzi do narastania problemów i nierówności społecznych. W nich także rozwija się polaryzacja zarówno w warstwie społecznej, jak i przestrzennej. Rejony atrakcyjne zamieszkiwane są przez osoby posiadające wysoki status, a obszary zdekapitalizowane zamieszkane przez grupy zdegradowane społecznie (Castells 2000). Dążenia ludzi do zamieszkania w atrakcyjnych miejscach, wśród osób podobnych sobie, prowadzą jednocześnie do narastania problemów w miejscach opuszczanych przez osoby mające taką możliwość (o wyższym statusie materialnym, mobilne, przedsiębiorcze *etc.*).

Badania procesów segregacji społecznej w Polsce mogły w pełni rozwijać się po upadku ustroju socjalistycznego i odejściu od modelu państwa opiekuńczego. Transformacja ustrojowa, na którą nałożyły się inne procesy, m.in. decentralizacja decyzji gospodarczych, ograniczanie świadczeń społecznych przez państwo oraz wzrost mobilności ludności, przyspieszyła proces rozwarstwienia się społeczeństwa (Lisowski 2001; Węclawowicz 2001; Okoń-Horodyńska, Zachorowska-Mazurkiewicz 2011; Marcińczak 2013). Przywrócone zostało także znaczenie renty gruntowej, a liczba aktorów rywalizujących o przestrzeń miasta wzrosła, doprowadzając w miastach do głębokich zmian ekonomicznych, demograficznych i przestrzennych, napędzając procesy segregacji przestrzennej i polaryzacji społecznej ich mieszkańców. Nowa rzeczywistość stała się podłożem dla tzw. „biedy potransformacyjnej” i „urbanizacji” biedy, która do tej pory zazwyczaj ograniczała się do terenów wiejskich (Warzywoda-Kruszyńska 2001; Frykowski 2004; Rakowski 2009; Weltrowska, Kisiała 2014).

Enklawy biedy rozwinęły się w największych polskich miastach, m.in. w Krakowie (Praweńska-Skrzypek, Porębski 2003), Poznaniu (Weltrowska, Kisiała 2014) oraz Łodzi. To ostatnie z wymienionych miast należy do grona najlepiej opisanych pod tym względem ośrodków w Polsce, głównie dzięki pracom zespołu socjologów tworzących Łódzką Szkołę Badań nad Biedą i Pomocą Społeczną. Prowadzone przez nich badania pozwoliły wskazać na wyspowy i dynamiczny charakter zjawiska biedy. Osoby ubogie w Łodzi koncentrują się przede wszystkim w najstarszych, centralnych obszarach terytorium Łodzi tworząc „archipelag” wysp o zmieniającej się konfiguracji, w miarę postępującej przebudowy centrum miasta. Przeprowadzki mieszkańców zmuszonych do poszukiwania tańszych schronień, odbywają się głównie w ramach ‘wysp’, z których ucieczka, z powodów ekonomicznych, jest prawie niemożliwa (Grotowska-Leder 1999, 2001; Warzywoda-Kruszyńska, Golczyńska-Grondas 2010; Warzywoda-Kruszyńska, Jankowski 2010, 2013). Należy podkreślić, że w badaniach prowadzonych w Łodzi duży nacisk położono na precyzyjne ujęcie przestrzenne prowadząc badania na unikalnym wówczas, szczegółowym poziomie danych adresowych agregowanych do kwartałów miejskich. Za enklawy biedy przyjęto obszary składające się z co najmniej dwóch sąsiadujących ze sobą kwartałów

o wysokim udziale biednych (co najmniej 30%). Pozwoliło to z kolei na bardzo precyzyjne wskazanie silnie spauperyzowanych obszarów, umożliwiając także m.in. analizę cech codziennego środowiska życia ich mieszkańców (Grotowska-Leder 2001).

Oceny zróżnicowania społeczno-przestrzennego obszaru Łodzi podjął się także S. Marcińczak (2009), m.in. różnicując obszar miasta z uwagi na status społeczny zamieszkujących je społeczności. Wskazał on, że obszarem o szczególnym natężeniu problemów jest śródmiejskie terytorium Łodzi, zamieszkałe przez grupy o niskim statusie społecznym, cechujące się wysoką stopą bezrobocia, przewagą osób zatrudnionych na niskopłatnych stanowiskach, o słabym wykształceniu. Autor zwrócił także uwagę, że obszar śródmiejski oraz częściowo obszar podmiejski Łodzi przedwojennej cechowały się procesami deprywacji społecznej, wysokim udziałem sprawców przestępstw, najwyższym w mieście wskaźnikiem bezrobocia oraz słabo wyedukowaną ludnością.

Podobnie S. Mordwa (2014) badając wybrane obszary Łodzi wykazał, że w centrum Łodzi istnieją miejsca silnej koncentracji ubóstwa. Tworzą one m.in. skupisko rozciągające się od kwartałów otaczających plac Wolności wzdłuż ul. Piotrkowskiej po ul. Narutowicza o powierzchni 72,5 ha, w którym zamieszkiwało 1,4 tys. osób pobierających zasiłki z MOPS-u.

Przestrzenna analiza negatywnych zjawisk społecznych w Łodzi przeprowadzona została także przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, przy współpracy z Łódzkim Ośrodkiem Geodezji, na potrzeby gminnego programu rewitalizacji Łodzi (*Program rewitalizacji...* 2018). Badania wykazały, że największy udział osób pobierających zasiłki występuje przede wszystkim w centralnej części Łodzi. Złą sytuację w centrum miasta podkreśla także M. Petelewicz (2013), która wskazała, że mieszkańcy centrum Łodzi i starych osiedli znajdują się w najgorszej sytuacji pod względem poziomu życia.

Nieco w opozycji do powyższych badań pozostają wyniki analizy M. Frykowskiego (2004). Wskazuje on (w świetle wywiadu przeprowadzanego wśród niemal 800 respondentów) na słabe zróżnicowanie przestrzenne statusu społecznego mieszkańców Łodzi i niewielkie zaawansowanie procesów segregacji i polaryzacji społeczno-przestrzennej. Przywołany autor mówi o słabych przejawach negatywnych skutków transformacji, takich jak regres statusu mieszkańców niektórych blokowisk. Wyniki badań sugerują ponadto, że w Łodzi nie występuje zjawisko koncentracji ludności najuboższej w określonych rejonach miasta, a istniejące enklawy biedy stanowią w istocie marginalną (ale rozszerzającą się) część przestrzeni miejskiej. Wydaje się jednak, że na taki wynik analiz złożyła się skala przestrzenna prowadzonych badań (Łódź podzielono na zaledwie 25 jednostek analitycznych) oraz w pewnym stopniu brak wiarygodnych danych na temat dochodu respondentów, na co cytowany autor sam zwraca uwagę.

4.3. Metody badań

Intencją prezentowanych analiz jest identyfikacja i ocena rozkładu przestrzennego ubóstwa w Łodzi w precyzyjnej przestrzennie skali. W tym celu terytorium Łodzi podzielone zostało na ponad 1900 pól odniesienia. Za jednostkę odniesienia, decydującą jednocześnie o skali badania, przyjęto kwartał miejski. Kwartał miejski rozumiany jako obszar ograniczony ulicami (ew. innymi barierami, takimi jak linie kolejowe, rzeki *etc.*), powszechnie uważany jest za kluczową jednostkę w planowaniu przestrzennym, organizacji przestrzennej i funkcjonowaniu miasta, strukturalizacji miejskich sąsiedztw *etc.* (Panerai, Castex, Depaule, Samuels 2004; Jacobs 2014). Tak przyjęty „układ generalizacyjny” danych jest więc nie tylko podyktowany koniecznością ochrony danych osobowych, jego celem jest także dążenie do odzwierciedlenia zmienności terytorium miasta w polach odniesienia wynikających z charakterystycznej dla niego budowy. Z uwagi na odmienne parametry geometryczne poszczególnych kwartałów, konieczne było zastosowanie miar relatywnych. Z uwagi na to, iż wiele kwartałów w Łodzi jest niezasiedlonych lub słabo zasiedlonych, były one częściowo wyłączone z analiz (o czym szerzej podczas omawiania wyników).

Analiza danych w ujęciu przestrzennym opiera się na wskaźniku lokalizacji LQ oraz lokalnej statystyce Morana I . Wskaźnik lokalizacji jest miarą względną, w której wartość cechy w jednostkach przestrzennych przyjętego poziomu obserwacji, odniesiona jest do wartości tej cechy na obszarze odniesienia. Wskaźnik lokalizacji pokazuje tym samym przestrzenny, lokalny wzorzec badanej cechy wewnątrz obszaru odniesienia. Umożliwia on porównanie poziomu cechy lokalnej z poziomem globalnym (obszarem odniesienia) tej cechy i m.in. pozwala zidentyfikować skrajnie różne jednostki przestrzenne. Wartość wskaźnika lokalizacji obliczona została formułą (1):

$$LQ_i = \frac{Z_{K_i}/M_{K_i}}{Z_L/M_L} \quad (1)$$

gdzie:

Z_{K_i} – liczba zasiłków kierowana do mieszkańców i -tego kwartału,

M_{K_i} – liczba mieszkańców i -tego kwartału,

Z_L – liczba zasiłków kierowana do mieszkańców Łodzi ogółem,

M_L – liczba mieszkańców Łodzi.

Wartość $LQ = 1$ oznacza, że badany kwartał cechuje się podobnym poziomem badanej cechy jak obszar całej Łodzi. Przyjmuje się, że wartość wskaźnika na poziomie 0,8–1,2 wskazuje, że dystrybucja cechy w obrębie jednostki jest normalna, gdy $LQ < 0,8$, obszar cierpi na ‘niedobór’ zjawiska, natomiast gdy $LQ = 1,2$ lub więcej można mówić o koncentracji danego zjawiska lub o ‘wyspecjalizowaniu’ podobszaru.

Autokorelacja przestrzenna pokazuje korelację między zmiennymi w przestrzeni geograficznej, odnosząc się do relacji między wartością zmiennej obserwowanej w każdej jednostce przestrzennej n a miarą bliskości geograficznej zdefiniowanej dla wszystkich $n(n-1)$ par jednostek n (Getis 2008). Analiza autokorelacji przestrzennej zmierza do wykrycia sytuacji, w której występowanie danego zjawiska w jednostce przestrzennej powoduje zwiększanie lub zmniejszanie prawdopodobieństwa występowania tego zjawiska w jednostkach sąsiedzkich (Bivand 1981). Pozwala to na wykrycie efektów przestrzennych (*spatial effects*), tj. zależności przestrzennych (*spatial dependence*) odzwierciedlających prawo W. Toblera lub przestrzennej heterogeniczności (*spatial heterogeneity*), gdy specyficzne własności lokalizacji decydują o odmienności badanych zjawisk lub procesów (Anselin 1988).

Stopień skorelowania obserwowanej wartości zmiennej w danej lokalizacji z wartością tej samej zmiennej w lokalizacjach sąsiadujących może przybrać postać (Kopczewska 2006; Suchecki 2010):

- autokorelacji dodatniej, która oznacza, że dany obszar jest bardziej podobny do obszarów sąsiednich niż wynika to z losowego rozkładu natężenia badanej cechy; w sąsiedztwie jednostki przestrzennej o wysokich wartościach badanej cechy znajdują się obszary o podobnych wysokich wartościach tej cechy (relacja typu wysoki-wysoki, ang. *high-high*) lub odwrotnie, w sąsiedztwie jednostki przestrzennej o niskich wartościach badanej cechy znajdują się obszary o podobnych niskich wartościach tej cechy (relacja typu niski-niski, ang. *low-low*); jednostki o szczególnie wysokich lub niskich wartościach określone są odpowiednio jako gorące punkty lub zimne punkty (ang. *hot spots*, *cold spots*);
- autokorelacji ujemnej, gdy jednostki o wysokich wartościach cechy sąsiadują z jednostkami o niskich wartościach tej cechy (relacja typu wysoki-niski, ang. *high-low*) lub odwrotnie (relacja niski-wysoki, ang. *low-high*); takie wyróżniające się z otoczenia jednostki nazywane są odstającymi (ang. *outlier*);
- braku autokorelacji, gdy jednostki o wysokim poziomie cechy sąsiadują z jednostkami o różnym poziomie tej cechy – zarówno wysokim, jak i niskim, a więc przestrzenny rozkład cechy nie jest znacząco różny od losowego (brak prawidłowości przestrzennej).

Autokorelacja przestrzenna na poziomie globalnym ma postać jednej wartości dla całego badanego obszaru, pozwalającej stwierdzić czy przestrzenny rozkład analizowanej zmiennej pozostaje w związku z pierwszym prawem geografii W. Toblera. Jednak brak globalnej autokorelacji nie wyklucza występowania lokalnych klastrów lub obszarów o wyraźnie odmiennych wartościach będących świadectwem przestrzennych niestabilności i lokalnych odchyłeń od globalnego wzorca autokorelacji (Kopczewska 2006). Rozpoznanie takich przestrzennych wzorców rozkładu analizowanej cechy umożliwia miary autokorelacji lokalnej

LISA (ang. *Local Indicators of Spatial Association*). Jedną z najczęściej stosowanych miar jest lokalna statystyka Morana I będąca miarą różnicy pomiędzy wartością cechy w lokalizacji i oraz wartością średnią, pomnożoną przez sumę różnic pomiędzy wartościami występującymi w jej sąsiedztwie j a wartością średnią (2). Różnica między wartością w lokalizacji i a średnią jest podzielona przez odchylenie standardowe i w celu standaryzacji otrzymanych wartości (3):

$$I_i = \frac{X_i - \bar{X}}{S_i} \sum_{j=1}^n W_{i,j} (X_j - \bar{X}) \quad (2)$$

$$S_i^2 = \frac{\sum_{j=1}^n (X_j - \bar{X})^2}{N - 1} \quad (3)$$

gdzie:

X_i – wartość cechy w lokalizacji i ,

X_j – wartość cechy w lokalizacji j ,

$\bar{X}$ – wartość średnia analizowanej cechy,

$W_{i,j}$ – waga odzwierciedlająca relacje przestrzenne pomiędzy i oraz j ,

N – liczba obserwacji.

Wysokie wartości statystyki lokalnej Morana oznaczają, że obserwacje są dodatnio skorelowane przestrzennie, podczas gdy niskie wartości ujemne oznaczają korelację ujemną. Poziom istotności różnicy pomiędzy wartością obliczoną w lokalizacji i a oczekiwaną (gdyby rozkład przestrzenny wartości cechy miał charakter losowy) jest obliczany testem Z (4):

$$Z_{I_i} = \frac{I_i - E[I_i]}{\sqrt{V[I_i]}} \quad (4)$$

gdzie:

$$E[I_i] \text{ (wartość oczekiwana)} = - \frac{\sum_{j=1}^n W_{i,j}}{n-1},$$

$$V[I_i] \text{ (wariancja)} = E[I_i^2] - E[I_i]^2.$$

W prezentowanych badaniach posłużono się macierzą bazującą na przyległości obiektów w tzw. konfiguracji królowej (*queen contiguity spatial weights matrix*). W ten sposób za sąsiadów każdego kwartału uznano kwartały posiadające z nim wspólną granicę (sąsiedztwo pierwszego rzędu, waga relacji przestrzennych $w_{i,j}$ odzwierciedla liczbę bezpośrednich sąsiadów każdego z kwartałów). Analizę przeprowadzono z wykorzystaniem oprogramowania GeoDa 1.14.0 (Anselin, Syabri, Kho 2006).

4.4. Wyniki analiz

Analiza przestrzennego rozkładu wartości wskaźnika lokalizacji przeprowadzona została z pominięciem kwartałów zamieszkałych przez mniej niż 100 mieszkańców lub o gęstości zaludnienia mniejszej niż 50 os./ha (tab. 1, 2). Z uwagi na cel analiz, na ilustracjach pominięto także kwartały, dla których wartość wskaźnika lokalizacji była równa lub mniejsza niż jeden (ryc. 1, 2)².

Tabela 1. Cechy kwartałów w Łodzi według wartości wskaźnika lokalizacji w 2015 r.

Wartość wskaźnika lokalizacji LQ	Liczba kwartałów	Liczba mieszkańców	Liczba skierowanych zasiłków	Średnia liczba zasiłków na 1000 mieszkańców	Średnia gęstość zaludnienia [os./ha]
0–1	1289	473 236	8 116	17,2	21,6
1–2	282	77 022	4 938	64,1	17,5
2–5	291	96 710	13 192	138,5	42,0
5–10	59	8 732	2 586	296,1	12,3
Ogółem dla Łodzi	1921	655 700	28 832	44,0	22,4

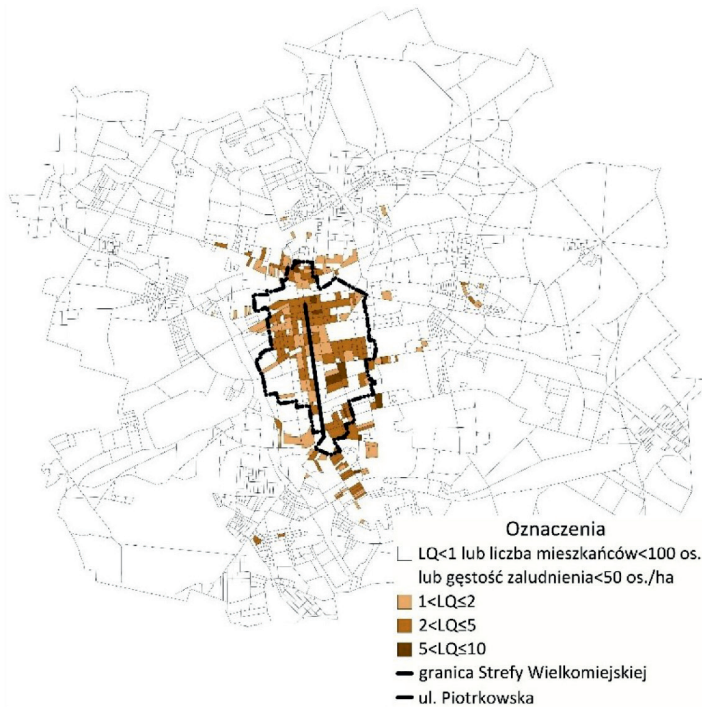
Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

Tabela 2. Cechy kwartałów w Łodzi według wartości wskaźnika lokalizacji, spełniających kryterium zaludnienia w 2015 r.

Wartość wskaźnika lokalizacji LQ^*	Liczba kwartałów	Liczba mieszkańców	Liczba skierowanych zasiłków	Średnia liczba zasiłków na 1000 mieszkańców	Średnia gęstość zaludnienia [os./ha]
0–1	374	370 393	6 643	17,9	141,3
1–2	101	56 110	3 620	64,5	51,3
2–5	134	77 471	10 733	138,5	134,8
5–10	11	6 084	1 681	276,3	110,6

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

² Są to progi przyjęte umownie. Odrzucenie obszarów cechujących się wartością wskaźnika $LQ \leq 1$ spowodowało pominięcie w rozważaniach 1289 kwartałów (tj. 67,1% zbioru) cechujących się podobnym lub niższym poziomem ubóstwa w porównaniu ze średnią wartością dla całej Łodzi. Wykluczenie z analiz terenów słabo zaludnionych miało na celu wyeliminowanie sytuacji, w której stosunkowo niewielka liczba osób pobierających zasiłki decydowała o uznaniu, nierzadko rozległego obszaru, za enklawę biedy.

Ryc. 1. Wartość wskaźnika lokalizacji (liczba zasiłków na 1 000 mieszkańców) według kwartałów w Łodzi w 2015 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

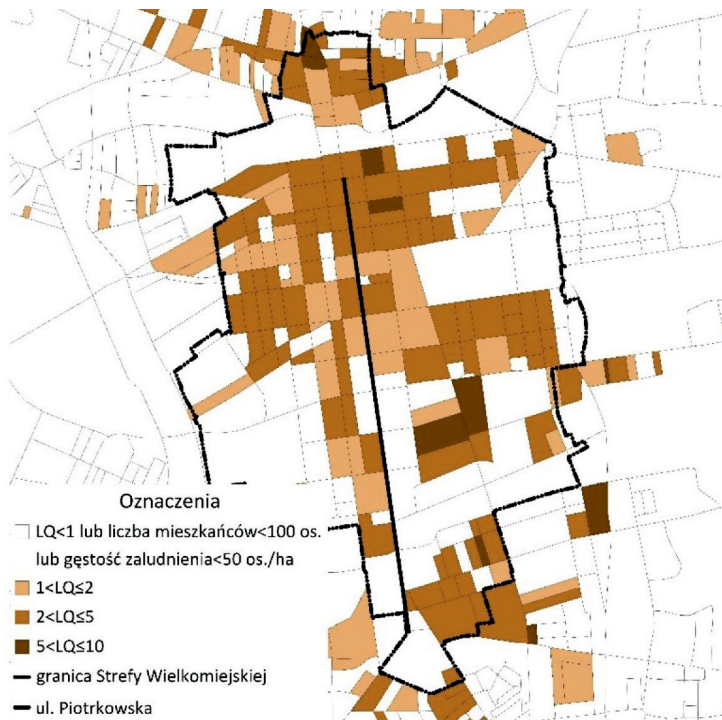
Istotny jest nie tylko rozkład najwyższych wartości LQ , ale także skala przestrzenna problemu. Niewielkie zgrupowania kwartałów poza centrum Łodzi można uznać za pojedyncze, stosunkowo niewielkie powierzchniowo, zubożałe sąsiedztwa. Jednak w strefie śródmiejskiej wykształcił się rozległy obszar o wartościach LQ zdecydowanie przewyższających wartości średnie dla miasta. Jest to jednocześnie dość zwarte terytorium, a widoczne luki w postaci „białych” kwartałów to poza nielicznymi wyjątkami tereny niezamieszkałe lub słabo zamieszkałe (parki, place miejskie, cmentarze, centra handlowe lub kwartały z ich udziałem) nie wpływające w istotny sposób na obraz całej tej strefy.

Podczas pomiaru autokorelacji przestrzennej, z uwagi na specyfikę analizy, nie wykluczano z niej słabo zaludnionych kwartałów (co prowadziłoby do zakłócenia faktycznego układu sąsiedztw), lecz zmodyfikowano ich dane. Dotyczyło to

---

W efekcie obraz uzyskany na ilustracjach został nieco uproszczony (tj. ograniczony do gęsto zaludnionych obszarów), ale jednocześnie ujednoznacznił (pozbawiony nieco mylącego obrazu występowania rozległych enklaw biedy na peryferiach miasta lub na terenach parków jak na ryc. 4).

30 kwartałów zamieszkiwanych przez mniej niż 20 mieszkańców każdy, które cechowały się często wysokim udziałem zasiłków na 1000 mieszkańców wyraźnie zaburzając faktyczny obraz przestrzennego rozkładu analizowanego zjawiska³. W ich przypadku pominięto zasiłkobiorców, przyjmując że żaden z ich mieszkańców nie korzysta z pomocy społecznej (dotyczyło to łącznie 374 mieszkańców pobierających 96 zasiłków).

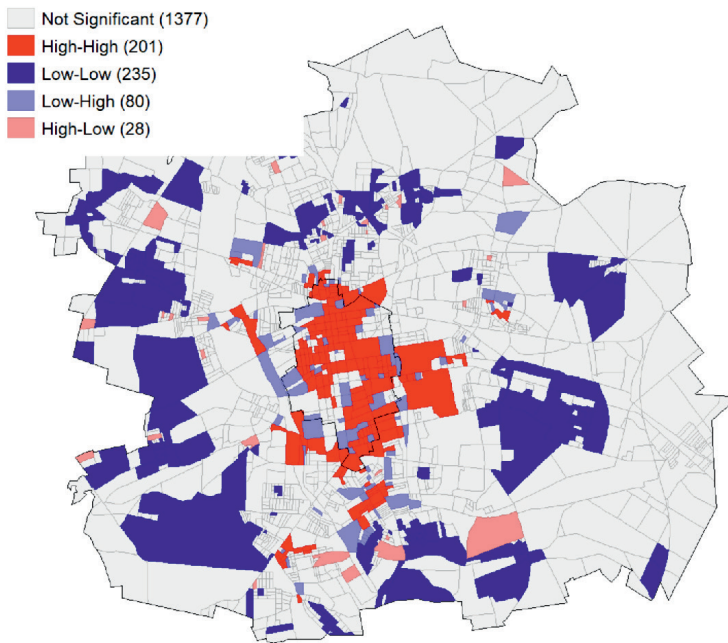

Ryc. 2. Wartość wskaźnika lokalizacji (liczba zasiłków na 1000 mieszkańców) według kwartałów w centrum Łodzi w 2015 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

Wartość globalnej autokorelacji przestrzennej Morana na poziomie 0,255 świadczy o dodatniej, ale niezbyt silnej autokorelacji przestrzennej rozkładu zasiłków na 1000 mieszkańców w skali Łodzi. Autokorelacja na poziomie lokalnym ujawnia jednak charakterystyczny rozkład przestrzenny: wyraźnie widoczny klastery kwartałów o wysokich wartościach analizowanej cechy w centrum Łodzi, otoczony pierścieniem kwartałów o niskim udziale zasiłkobiorców (ryc. 3).

³ W przypadku skrajnym jeden z kwartałów zamieszkiwany był przez jedną osobę pobierającą 4 zasiłki: wartość wskaźnika osiąga zatem poziom 4000 zasiłków na 1000 mieszkańców.

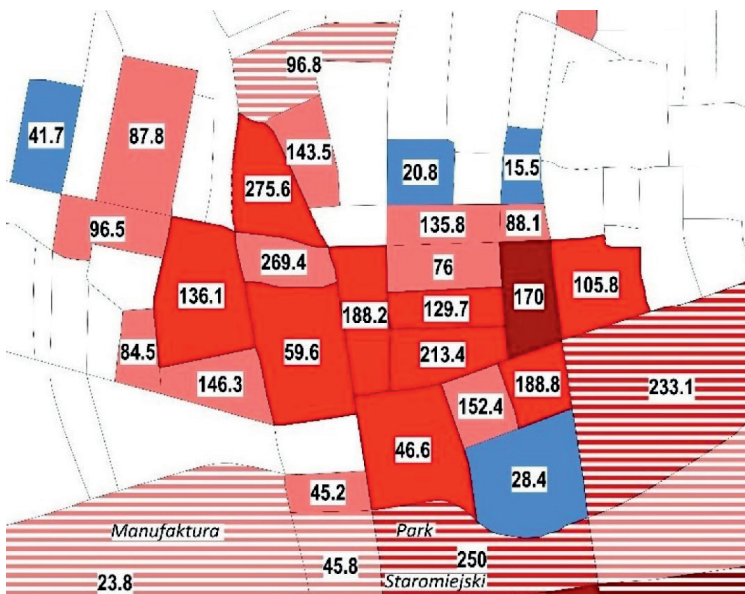
Ryc. 3. Liczba zasiłków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r. Typy zależności przestrzennych pomiędzy obserwowanymi wartościami cechy

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

Należy jednak podkreślić, że wartości obliczone dla poszczególnych kwartałów cechują się różnym poziomem istotności (*p-value*), od 0,05 do 0,001 lub mniejszej. Jak zwraca uwagę L. Anselin (2019) należy mieć na uwadze, że oprogramowanie użyte na potrzeby analiz wskazuje raczej rdzenie, tj. obszary istotne statystycznie, a nie całe klastry, a jednostki cechujące się wartością *p-value* 0,05 mogą fałszować obraz rzeczywistości.

Po uwzględnieniu poziomów istotności otrzymanych wartości i ograniczeniu prezentacji do negatywnych aspektów badanego zjawiska (tj. poszukiwania koncentracji osób pobierających zasiłki), śródmiejski obszar Łodzi uległ rozczłonkowaniu na kilka przenikających się klastrów. Są to klastry (nazwy umowne):

1. „Stare Miasto” – położony na północ od Parku Staromiejskiego, rozciągający się od Bałuckiego Rynku oraz ulic Berka Joselewicza i Zawiszy Czarnego na północy, po ulice Podrzeczną i Wolborską na południu, od ulic Zielnej, Źródłowej, Smugowej na wschodzie, po ulice Zachodnią i Rybną na zachodzie (ryc. 4);
2. „Nowe Miasto” – rozległy klaster rozciągający się od ul. Północnej na północy, po ul. Narutowicza na południu, od ulic Anstadta, Sterlinga, POW i Kilińskiego na wschodzie, po ulicę Zachodnią, Gdańską oraz Wólczańską na zachodzie (ryc. 5);

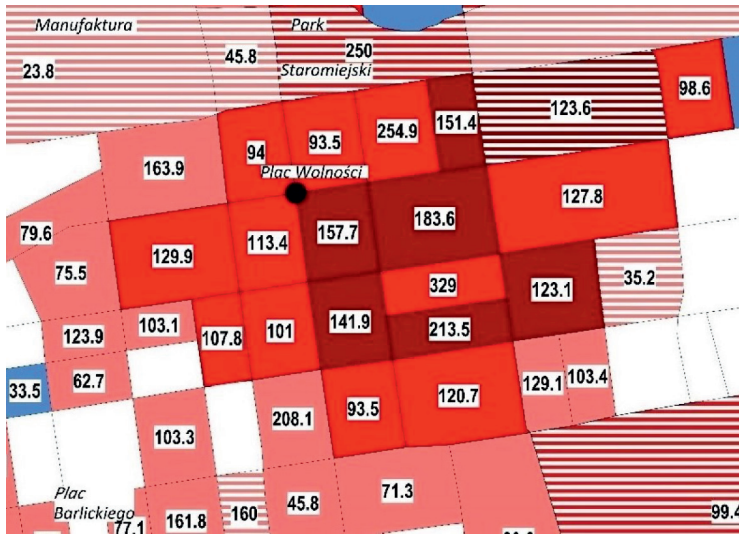

Ryc. 4. Liczba zasiłków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r.
Klaster „Stare Miasto”

Barwa czerwona wskazuje na przestrzennie skorelowane kwartały o wysokich wartościach badanej cechy (*high-high*). Odcienie odzwierciedlają poziom istotności statystycznej: od $p\text{-value} \geq 0,001$ (barwa ciemnoczerwona), poprzez $0,01 > p\text{-value} > 0,001$ (barwa czerwona), do $p\text{-value} \leq 0,05$ (barwa bladoczerwona). Kolorem białym oznaczono kwartały nieistotne statystycznie. Barwą jasnoniebieską oznaczono obszary odróżniające się (*outliers*) z uwagi na niską liczbę zasiłków na 1000 mieszkańców (*low-high*). Białym szrafem pokryto obszary nie spełniające warunku istotności zaludnienia (powyżej 100 mieszkańców i/lub gęstości zaludnienia powyżej 50 mieszkańców/ha). Etykiety informują o liczbie zasiłków na 1000 mieszkańców.

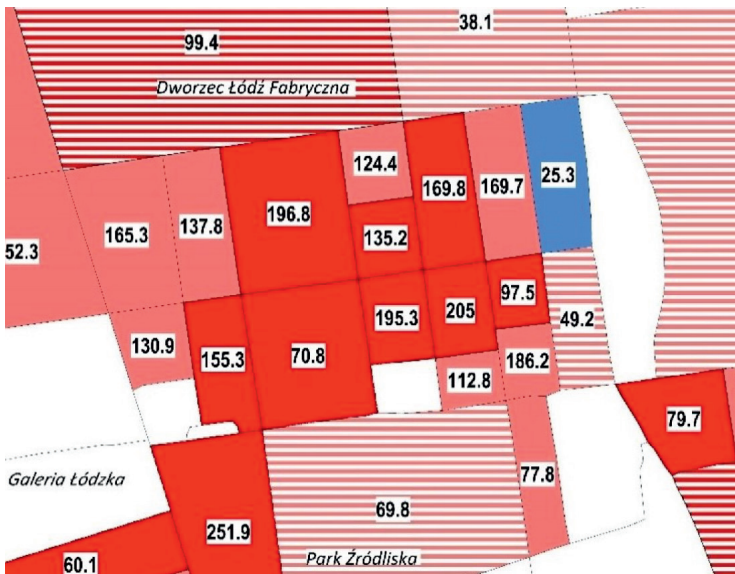
Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

3. „Nawrot” – niewielki, lecz dość zwarty klaster obejmujący kwartały wzdłuż ul. Nawrot: od ul. Tuwima na północy, po ul. Piłsudskiego na południu, od ulicy Przędzalnianej oraz Nowej na wschodzie, po ulice Targową i Dowborczyków na zachodzie (ryc. 6);
4. „Orla–Abramowskiego” – klaster rozciągający się wzdłuż ul. Kilińskiego, pomiędzy ul. Orlą na północy i Abramowskiego na południu oraz ul. Targową na wschodzie i Sienkiewicza na zachodzie (ryc. 7);
5. „Skłodowskiej-Curie” – trudny do jednoznacznego zdefiniowania przestrzennego obszar, rozciągający się pomiędzy ul. Zieloną na północy i ul. Skłodowskiej-Curie na południu oraz ul. Lipową na wschodzie i ul. Żeligowskiego na zachodzie (ryc. 8);

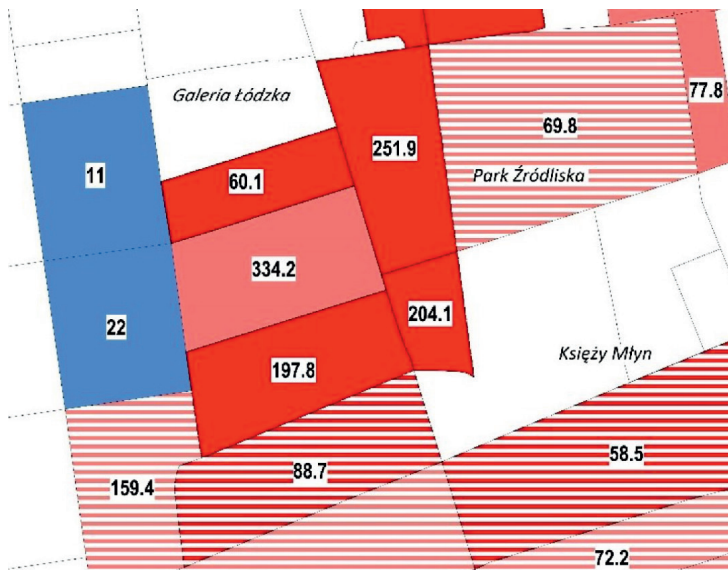
Ryc. 5. Liczba zasieków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r.
Klaster „Nowe Miasto”
Oznaczenia jak na ryc. 4.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

Ryc. 6. Liczba zasieków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r.
Klaster „Nawrot”
Oznaczenia jak na ryc. 4.

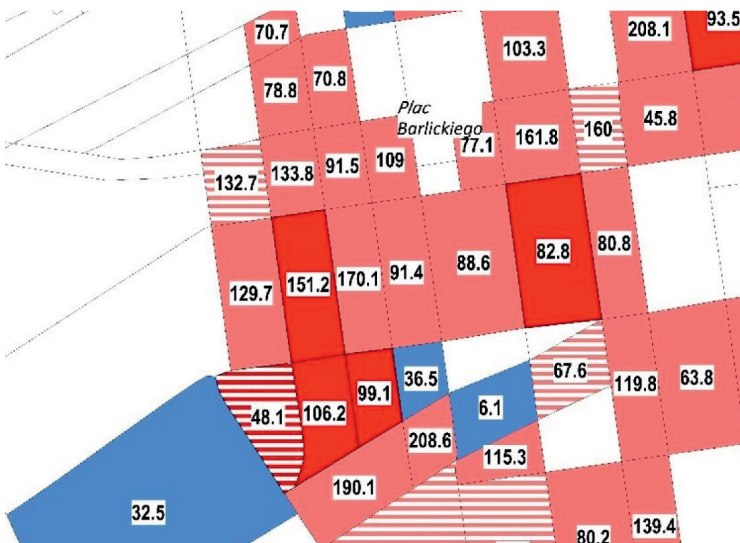
Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

Ryc. 7. Liczba zasiłków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r. Klaster „Orla–Abramowski”

Oznaczenia jak na ryc. 4.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

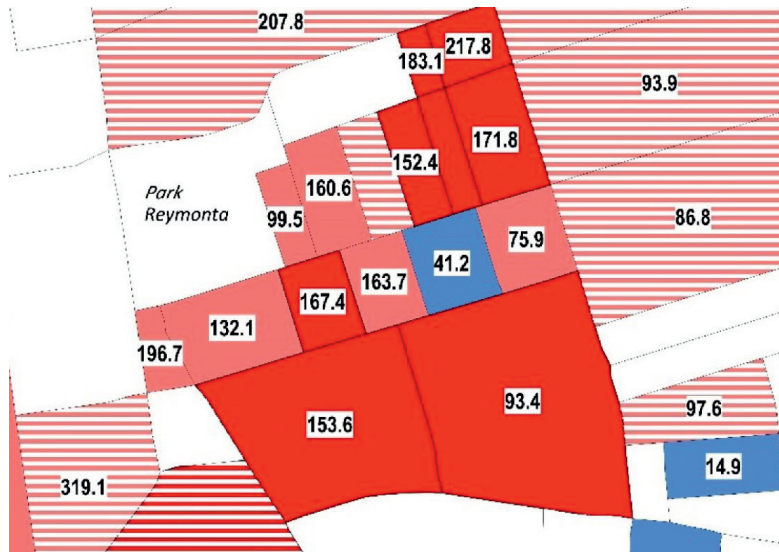
Ryc. 8. Liczba zasiłków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r. Klaster „Skłodowskiej-Curie”

Oznaczenia jak na ryc. 4.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

6. „Reymonta” – dość rozległy, lecz nieco porozrywany klaster w otoczeniu Placu Reymonta i Parku Reymonta, zawierający się pomiędzy ul. Milionową na północy, ulicami Dąbrowskiego i Bednarską na południu, Kilińskiego na wschodzie oraz ul. Piotrkowską na zachodzie (ryc. 9);
7. „Chojny” – klaster położony poza Strefą Wielkowiejską pomiędzy ul. Paderewskiego na północy, ul. Okręgową na południu, ul. Rzgowską na wschodzie oraz ul. Tuszyńską na zachodzie (ryc. 10).

Wokół rdzeni budujących te klastry rozciąga się zazwyczaj sąsiedztwo obszarów podobnych pod względem liczby zasiłków na 1000 mieszkańców, o mniejszym poziomie *p-value* lub słabiej zaludnionych i z tego względu nie stanowiących istotnych skupisk ludności ubogiej (kwartały pokryte szrafem). Stosunkowo rzadko otoczenie rdzeni stanowią kwartały nieistotne dla widocznych wzorców przestrzennych (pozbawione oznaczeń graficznych).

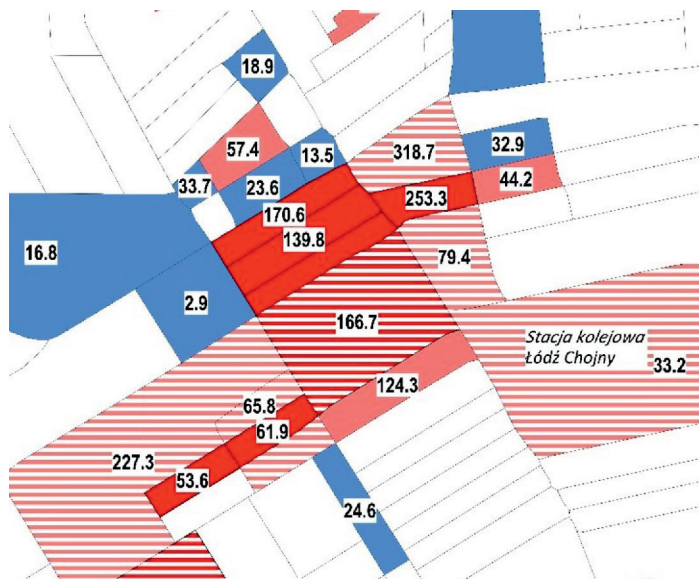

Ryc. 9. Liczba zasiłków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r.
Klaster „Reymonta”
Oznaczenia jak na ryc. 4.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

Wymienione klastry zlokalizowane są na terenach śródmiejskiej zabudowy powstałej przede wszystkim w okresie XIX-wiecznej industrializacji miasta, przedmieść ówczesnej Łodzi lub na obszarze jej średniowiecznego rdzenia (Starego Miasta). Poza tym, w większym oddaleniu od centrum znajduje się jeszcze kilkanaście kwartałów o wysokim udziale zasiłkobiorców, jednak tylko kilka nich spełnia przyjęte na potrzeby analizy warunki zaludnienia.

Ryc. 10. Liczba zasiłków na 1000 mieszkańców w Łodzi w 2015 r. Klaster „Chojny”

Oznaczenia jak na ryc. 4.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MOPS w Łodzi.

4.5. Podsumowanie. Dyskusja

Jak zwracają uwagę K. Czekał i J. Wódcz (1991: 13), warunki życia w mieście determinują występowanie w jego strefach zjawisk społecznie negatywnych. Pomimo braku precyzyjnych przestrzennie badań (na poziomie kwartałów) poświęconych jakości życia w Łodzi, dwa fakty wskazują na przestrzenne związki pomiędzy udziałem osób biednych wśród mieszkańców a jakością przestrzeni miejskiej (dekapitalizacji i wieku zabudowy, wyposażenia w infrastrukturę techniczną *etc.*). Z jednej strony świadczyć o tym może zasięg strefy przewidzianej do rewitalizacji obszarowej, która obejmuje obszar wszystkich wyróżnionych enklaw. Obszar ten został wprawdzie wydzielony tak, aby objąć zasięgiem negatywne zjawiska społeczne, ale także inne obszary problemowe cechujące się niekorzystnymi procesami gospodarczymi, przestrzenno-funkcjonalnymi, technicznymi i środowiskowymi (*Program rewitalizacji...* 2018). Z drugiej strony na słuszność powiązania materialnego ubóstwa i niskiej jakości przestrzeni mieszkaniowej wskazuje także występowanie kwartałów z niewielkim udziałem osób ubogich, położonych na obszarze lub w bezpośrednim sąsiedztwie centrum Łodzi (kwartały low-high, oznaczone barwą jasnoniebieską na rysunkach 3 oraz 4–10). Cechująca je niewielka liczba zasiłków na 1000 mieszkańców, nierzadko zdecy-

dowanie poniżej średniej ogólnomiejskiej, wyróżnia je nie tylko na tle sąsiadujących z nimi obszarów ubóstwa, ale także na tle całego miasta. Analiza ortofotomapy oraz obserwacje terenowe jednoznacznie wskazują, że tereny odróżniające się od klastrow ubóstwa to, poza nielicznymi wyjątkami, „wyspy” zabudowy wielorodzinnej, o genezie powojennej, zazwyczaj z okresu gospodarki centralnie sterowanej, ewentualnie budownictwa wielorodzinnego z ostatnich dekad lub zabudowy kamienicznej z udziałem wymienionych. Pod względem typu, wieku i stanu zabudowy oraz towarzyszącego im zagospodarowania odróżniają się one zdecydowanie od obszarów zdominowanych przez XIX-wieczną zabudowę kamieniczną. Prawidłowość ta jest bardzo wyraźna i obowiązuje z niewielkimi wyjątkami na terytorium całej Łodzi.

Rozkład przestrzenny obszarów o dużym udziale osób ubogich (śródmieście Łodzi) potwierdza problemowy charakter centrum miasta. Ujawnia się on w postaci wewnętrznych kontrastów odzwierciedlających narastanie nierówności w dwóch powiązanych ze sobą sferach: społecznej, jak i materialnej (tkanki miejskiej). Nierówności w przestrzeni centrum Łodzi stają się coraz bardziej widoczne wskutek odnowy wybranych obszarów miasta, takich jak Centrum Handlowe Manufaktura i Nowe Centrum Łodzi. W ten sposób w centrum Łodzi wyłaniają się enklawy miasta nowoczesnego, które – na zasadzie przeciwieństw – podkreślają zaniedbanie i wieloletnie niedoinwestowanie ich bliższego lub dalszego otoczenia. Ta skrajna odmienność tworzy dwa oblicza współczesnej Łodzi, które za B. Jałowickim (1967 za: Wódz 1989) określić można mianem neotechnicznego i paleotechnicznego.

Geneza współczesnego śródmieścia Łodzi jest związana z procesami koncentracji i centralizacji aktywności społecznych i ekonomicznych, pozostając w zgodzie z teorią ekologicznej szkoły chicagowskiej (Piotrowski 1961). Do dziś strefa ta pozostaje miejscem największej aktywności gospodarczej, lokalizacji instytucji i urzędów, usług wyspecjalizowanych *etc.* Jednak w myśl teoretycznej koncepcji miasta koncentrycznego E. Burgessa, stara, zdekapitalizowana zabudowa, nieustabilizowana społecznie, powinna charakteryzować strefę otaczającą centrum o charakterze wielkomiejskim. Wydaje się, że w Łodzi dopiero dochodzi do wyłaniania się wielkomiejskiego centrum z bardzo rozległego i dość homogenicznego pod względem natężenia problemów społecznych i technicznych (oraz ich konsekwencji) dziewiętnastowiecznego śródmieścia miasta.

Dalszy proces segregacji przestrzennej osób ubogich wydaje się być uzależniony przede wszystkim od procesów odnowy miejskiej. To władze miasta i inwestorzy, intencjonalnie lub nie, zmieniać będą istniejące wzorce przestrzenne koncentracji osób ubogich w Łodzi. Można spodziewać się, że kurczenie się obszarów biedy w Łodzi może potęgować z czasem wykluczenie przestrzenne najbardziej trwałych kwartałów (enklaw biedy) wynikające także ze stosunku mieszkańców miasta do obszarów ubóstwa. Unikanie takich przestrzeni przez pieszych w ruchu

tranzytowym, obawy kierowców o zaparkowane samochody, niechęć inwestorów do zakładania firm i w efekcie spadek liczby „celów” dla potencjalnych klientów, spotęguje nie tylko deprywację, ale także izolację przestrzenną takich miejsc.

Literatura

- Anselin L., 1988, *Spatial econometrics: Methods and models*, „Studies in Operational Regional Science”, 4: 1–284, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands.
- Anselin L., 2019, *GeoDa. An Introduction to Spatial Data Analysis*, <https://geodacenter.github.io> (dostęp: 10.07.2020).
- Anselin L., Syabri I., Kho Y., 2006, *GeoDa: An Introduction to Spatial Data Analysis*, „Geographical Analysis”, 38(1): 5–22.
- Bivand R., 1981, *Modelowanie geograficznych układów czasoprzestrzennych*, PAN, seria Geografia, t. 7, PWN, Warszawa–Poznań.
- Castells M., 2000, *The Informational City is a Dual City: Can It Be Reversed?*, [w:] Schön D.A., Bish S., Mitchell W.J. (red.), *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, MIT Press, Cambridge MA.
- Czekaj K., Wódz J., 1991, *Miasto – ekologia społeczna – patologia społeczna*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, 1241: 1–91, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Frykowski M., 2004, *Zróźnicowanie przestrzenne statusu społecznego mieszkańców Łodzi*, „Studia Lokalne i Regionalne”, 1(15).
- Getis A., 2008, *A history of the concept of spatial autocorrelation: A geographer's perspective*, „Geographical Analysis”, 40(3): 297–309.
- Gregory D., Johnston R., Pratt G., Watts M., Whatmore S. (red.), 2009, *The dictionary of human geography*, John Wiley & Sons.
- Grotowska-Leder J., 1999, *Łódzkie enklawy biedy – aspekt przestrzenny i dynamiczny*, [w:] Warzywoda-Kruszyńska W. (red.), *(Życie) Na marginesie wielkiego miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Grotowska-Leder J., 2001, *Łódzkie enklawy biedy*, [w:] Warzywoda-Kruszyńska W. (red.), *Życie i pracować w enklawach biedy*, Wydawnictwo Absolwent, Łódź: 36–67.
- GUS, 2013, *Jakość życia. Kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Urząd Statystyczny w Łodzi, Warszawa, <https://stat.gov.pl> (dostęp: 10.06.2020).
- Hannerz U., 2006, *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Jacobs J., 2014, *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*, Fundacja Centrum Architektury, Warszawa.
- Jałowicki B., 1967, *Z problemów patologii wielkiego miasta*, „Studia Socjologiczne”, 4: 1–160.
- Jargowsky P.A., Bane M.J., 1990, *Ghetto Poverty: Basic Questions*, [w:] Lynn L.E. Jr., McGeary M.G.H. (red.), *Inner-City Poverty in the United States*, Committee on National Urban Policy Commission on Behavioral and Social Sciences and Education National Research Council, National Academy Press Washington, D.C.

- Kopczewska K., 2006, *Ekonometria i statystyka przestrzenna z wykorzystaniem programu R CRAN*, CeDeWu.pl, Warszawa.
- Lisowski A., 2001, *Zmiany struktury społecznej a struktura przestrzenna miast*, [w:] Sagan I., Czepczyński M. (red.), *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Gdański.
- Lynn L.E. Jr., McGeary M.G.H. (red.), 1990, *Inner-City Poverty in the United States*, Committee on National Urban Policy Commission on Behavioral and Social Sciences and Education National Research Council, National Academy Press, Washington, D.C.
- Majer A., 2004, *Miasto jako obszar występowania nierówności społecznych*, [w:] Michalczyk T., Kamiński T., Skarbek W.W. (red.), *Problemy społeczne w okresie transformacji ustrojowej*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Filozofii i Socjologii oraz Instytutu Agrobiznesu z Informatyką Stosowaną”: 1–404, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.
- Marcinićzak S., 2009, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988–2005*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marcinićzak S., 2013, *Segregacja społeczna w mieście postsocjalistycznym. Bukareszt, Warszawa i Tallin na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mausom M., Choudhary A., 2015, *Urban Poverty: Trends, Assessment and Inclusive Planning as a Solution*, [w:] Fumihiko Seta, Joy Sen, Arindam Biswas, Ajay Khare (red.), *From Poverty, Inequality to Smart City*, Proceedings of the National Conference on Sustainable Built Environment: 19–28, Springer.
- Modrzejewska S., 2017, *Zagospodarowanie wybranych enklaw biedy w Łodzi*, Praca magisterska zrealizowana na kierunku: Gospodarka przestrzenna, Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej, Uniwersytet Łódzki (promotor: M. Lamprecht).
- Mordwa S., 2014, *Dysproporcje przestrzenne wybranych zjawisk patologii społecznych w Łodzi*, [w:] Suliborski A., Wójcik M. (red.), *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 277–303.
- Okoń-Horodyńska E., Zachorowska-Mazurkiewicz A. (red.), 2011, *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- ONZ, 1998, *Statement of commitment for action to eradicate poverty adopted by Administrative Committee on Coordination*, <https://www.un.org> (dostęp: 10.06.2020).
- Panek T., Podgórski J., Szulc A., 1999, *Ubóstwo: teoria i praktyka pomiaru*, „Monografie i Opracowania”, 453, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Panerai P., Castex J., Depaule J.C., Samuels I., 2004, *Urban forms: The death and life of the urban block*, Routledge.
- Petelewicz M., 2013, *Warunki materialne i dobrostan psychiczny mieszkańców Łodzi*, [w:] Rokicka E. (red.), *Jakość życia mieszkańców Łodzi i jej przestrzenne zróżnicowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 39–54.
- Piotrowski W., 1961, *Społeczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi. Studium ekologiczne*, Ossolineum, Wrocław–Kraków.
- Pióro Z., 1962, *Ekologia społeczna w urbanistyce (na przykładzie badań lubelskich i toruńskich)*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.

- Prawelska-Skrzypek G., Porębski W., 2003, *Obszary deprivacji w Krakowie oraz zmiany w ich rozmieszczeniu w latach 1992–2001*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 2: 433–445.
- Program rewitalizacji Łodzi 2026+*, 2018, Załącznik do uchwały nr LXXIII/1980/18 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 5 lipca 2018 roku, <https://rewitalizacja.uml.lodz.pl> (dostęp: 10.07.2020).
- Rakowski T., 2009, *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Wydawnictwo Słowo–Obraz–Terytoria, Gdańsk.
- Rykiel Z., 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, vol. 170, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Suchecki B., 2010, *Ekonometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Szczepański M.S., Ślęzak-Tazbir W., 2007, *Między lękiem a podziwem: getta społeczne w starym regionie przemysłowym*, [w:] Jałowiecki B., Łukowski W. (red.), *Warszawa. Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa: 29–52.
- Warf B. (red.), 2006, *Encyclopedia of Human Geography*, SAGE Publications Inc.
- Warzywoda-Kruszyńska W. (red.), 1999, *(Żyć) Na marginesie wielkiego miasta*, Instytut Socjologii, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Warzywoda-Kruszyńska W., 2001, *Modele wyjaśniania biedy i sposoby konceptualizacji biednych*, [w:] Warzywoda-Kruszyńska W. (red.), *Żyć i pracować w enklawach biedy. Klimaty Łódzkie*, Instytut Socjologii, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Golczyńska-Grondas A., 2010, *Wzmocnić szanse i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców miast województwa łódzkiego – WZLOT: (raport końcowy + rekomendacje)*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Jankowski B., 2010, *Mieszkańcy łódzkich enklaw biedy 10 lat później*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Jankowski B., 2013, *Ciągłość i zmiana w łódzkich enklawach biedy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Weltrowska J., Kisiąła W., 2014, *Obszary koncentracji ubóstwa w strukturze przestrzennej miasta (na przykładzie Poznania)*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 331: 235–245.
- Węclawowicz G., 2001, *Przestrzeń ubóstwa – nowy czy stary wymiar zróżnicowania społeczno-przestrzennego w miastach Polski*, „Przegląd Geograficzny”, 73(4): 451–474.
- Wódz J., 1989, *Problemy patologii społecznej w mieście*, PWN, Warszawa.
- Zalewska D., 1997, *Ubóstwo. Teorie, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Źródła internetowe

- http://kadry.infor.pl/kadry/ubezpieczenia/zasilki_i_inne_swadczenia/732237,Zasilek-rodziny-20152016-kryterium-dochodowe.html
- https://www.mr.gov.pl/media/19382/Informacja_podst_wskazniki_ubostwa_w_PL.pdf

Historia artykułu

Data wpływu: 15 sierpnia 2020

Data akceptacji: 11 listopada 2020